

Әдірбекқызы Б.
**Қазақ хандығының
заң-жарғылары және оның
отбасы-неке қатынасындағы
рөлі**

Мақалада Қазақ хандығының заң-жарғылары және оның отбасы-неке қатынасындағы маңызы мен рөлі жайлы айтылады. Қазақ хандығының заң-жарғылары сол кездегі қоғамдық жағдайларға байланысты кемелденіп, өзгеріп отырды. Заң-жарғылары сол замандағы қоғамда орын алған көптеген мәселелерді шешіп отырған. Қазақ халқының тыныш, бейбіт өмір сүруінде заңның атқарған рөлі айрықша болды. Сондай-ақ, қоғамда орын алған көптеген келеңсіз жағдайлар би және хандар кеңесі арқылы әділ әрі ұтымды түрде шешіп отырды, сол себепті Қазақ хандығының заң-жарғылары өз заманында халық арасында айрықша беделге ие болды. Қазақ хандығының заң-жарғылары заң алдында барлық адамның бірдей екенін алға тартты және оны заңның әділ шешімдері арқылы халық алдында дәлелдеп отырды. Сонымен, біз мақаладан қазақ қоғамында Қазақ хандығының заң-жарғылары ертеден қалыптасқанын біле аламыз.

Түйін сөздер: асар, жылу, немеурін, мүлік заңы, бас тоғыз, орта тоғыз.

Adyrbek kyzy B.
**legal rules of the Kazakh Khanate
and its role and importance in
family and marital relations**

This article is about the importance and role of the statutes and laws of the Kazakh khanate in the family-marriage. At that time statutes and laws of the Kazakh khanate in connection with social's conditions were improved and changed. The statutes and laws have decided many problems in society. The law played an important role in a peaceful and quiet life of the Kazakh people. And many an unfortunate accidents was decided fairly and favorably by the Board of governors and the judge. In this regard, the statutes and laws of the Kazakh khanate had a special respect among the people. Before the statutes and laws of the Kazakh khanate all people were equal and the fair decision of the law argued before the people. With one word from this article you can know that, in the Kazakh society statutes and laws of the Kazakh khanate was formed in ancient times.

Key words: asar, help, law of ownership, chapter nine, middle nine.

Адырбекқызы Б.
**Правила Казахского Ханства и
его роль и важность
в семейных и брачных
отношениях**

Данная статья о важности и роли уставов и законов Казахского ханства в отношении семьи-брака. В то время уставы и законы Казахского ханства в связи общественными условиями усовершенствовались и менялись. Уставы и законы решали множество проблем в обществе. Закон играл важную роль в мирной и тихой жизни Казахского народа. А также многие досадные случаи справедливо и выгодно решали на совете правителей и судьей. В связи с этим уставы и законы Казахского ханства имело особое уважение среди народа. Перед уставами и законами Казахского ханства все люди были равноправными и справедливое решение закона доказывалось перед народом. Одним словом, из данной статьи можно знать, что в казахском обществе уставы и законы Казахского ханства сформировались в древности.

Ключевые слова: Асар, Жылу, закон собственности, глава девять, средний девять.

**ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ
ЗАҢ-ЖАРҒЫЛАРЫ
ЖӘНЕ ОНЫҢ
ОТБАСЫ-НЕКЕ
ҚАТЫНАСЫНДАҒЫ
РӨЛІ**

Әрбір елдің бәрінің де әдет-ғұрып заңары болады, бұл заңдар сол елдің тарихи жағдайы, қоғамдық әлеуметтік өмірі, экономикалық жағдайы ғылым, мәдениет, көркем өнер, психология, діни сенімдерімен тікелей байланыста болады.

Халқымыз отбасының бүтіндігіне ерекше назар аударып келген, шаңырағы шайқалып, босағасы бүлінуді тек сол отбасының ғана намысы емес, бүкіл руластарының намысы деп біледі. Сондықтан да халқымыз некенің өмірлік болуын дәріптеген. Некенің жол ортада бұзылуына жол қоймаған. Мұның қоғамдық негізі болып ғана қалмастан, заңдық негізінде болған. Ұлтымызда өмір сүрген патриархал түзімі ежелден бері көшпенді мал-шаруашылығымен шұғылданып келген ата-бабамыздың рулары бойынша өріс-қонысы бірге болып, тоқалы той, топырақты өлімді тек бір семьяның ғана міндеті деп білмей, қайта осы бір қандастық қатынасы бар бүкіл рудың ортақ міндеті деп біліп, «алаштың аты озғанша, ауылдың тайы озсын» деп қуанышта бірге болса, «ел намысы ер намысы» деп бір-бірінің намысына ортақ болып отырған. Қара шаңырақты қадырлеу ата-баба аруағын қастерлеумен бірдей қасиетті саналады. Оған дәстүр бойынша кенже ұл мұрагерлік етеді. Енші алып кеткен барлық отаулары, ұзатылған қыздары, құда-жекжаттары әр-түрлі си-сиапат көрсетіп, соғым сойғанда сыбаға әкеліп тұратын, «Асар», «Жылу», «Немеурін» сияқты береке бірлікті, ынтымақтықты дәріптейтін дәстүрлер бар. Міне бұл дәстүрлер ұлтымыздың ұзақ тарихи дамуы барысында қалыптастырған отбасын қадырлеп қастерлейтін, «отан отбасынан басталады» дейтін көзқарасының негізі.

Ал мұның заңды негізін орта ғасырдың орта және соңғы кезіндегі қазақтың заң-жарғыларымен сабақтастыруымызға тура келеді.

Қазақ хандығы 1456-1846 жылға жейін жалғасып шамамен 390жыл шамасында өмір сүрген. Қазақ хандығы тарихында 20 жылдан астам уақыт бойы хандықтың ішінде Қасым хан, Есім хан және Тәуке хан сынды үш ұлы хан атынан заң жариалаған. Қазақ хандарының ішінде билер кеңесін құрып, қазақтың ерте жалғасып келе жатқан әдет-ғұрыптары негізінде заң жалғасып, тұңғыш хан атынан заң жариалаған Қасым хан. Ол хандыққа 1511 жылдан 1523 жылға дейін отырған. Қасым хан билік жүр-

гізген дәуірде қазақ хандығы гүлденген мемлекет болып, жан саны 1 миллионнан асып әскер саны 300 мыңнан асқан. 15 ғасырдың аяғында 16 ғасырдың басында Ишан қазылары қазақ өлкесіне діни уағыз таратып, «ежелгі жарғы заңын естен шығарыңдар, ол көкке табынатын дінсіздіктің ісі, оның орнына шәриғат алып, соған ауысыңдар.» аныт бергенде «көк соқсын» демей «құран ұрсын» деп «құранды бастарыңа қотеріңдер» деп үгіттейді. Ұрпақтар бойы малшарушылығымен шұғылданып келген қазақ халқы жөнінен алғанда шәриғаттың заң-қағидалары өте қиын сезіледі, бұл жағыдайды ескерген Хасым хан халықтың тілегіне сай арте заманнан оларға түсінікті «жарғы» заңын қайтадан күшейтеді, халық бұқарасы Хасым ханның ертеден қалыптасқан билер заң-жарғысын жаңадан көтергенді ұнатып, оны «Қасым ханның қасқа жолы» деп атап кеткен.

Бұл заң мынадай бес түрді қамтиды:

1. Мүлік заңы;
2. Қылмыс заңы;
3. Әскери заң.
4. Елшілік жоралары.
5. Жұртшылық заңы.

Отбасы – некеке қатысты мазмұндар бұл заңның бірінші тармағында, яғни мүлік заңында қамтылған.

1558 жылдан 1628 жылға дейін Есім хан қазақ хандығына хан болған. Ол ел билеген кезде қазақ хандығының іргесі кеңейіп, қуаты артып халық саны көбейген.

Есім хан Қасым ханды үлгі етіп, оның ел басқарудағы дәстүрлерін жалғастырды. Ру басыларымен билерді жинап олармен ақылдасуды әдетке айналдырды, олардың ел басқару жөніндегі кеңесімен талаптарын тыңдап, көшпенді халықтың тұрмыс салтына сәйкесетін, Қасым хан дәуіріндегі «Қасым ханның қасқа жолы» атты заңды үлгі етіп, бұрыннан жалғасқан жол-жораларды арнаға түсіріп, әрі оған өз дәуіріне сәйкесетін өзгерістер енгізіп, «Есім ханның ескі жолы» деп аталатын заңды жасап шықты. Бұл заң өзінің мазмұнына қарай құн дауы, жер дауы, жесір дауы, мал дауы сияқты тараулардан құрам тапқан.

Заңның жесір дауы тарауында, ері өлген әйел барған елінің жесірі, қалың малы берілген бірақ ұзатылмай тұрғанда, жігіті қайтыс болған қыз қалың төлеген елдің жесірі болып есептелінеді. Жесір ақ некелі жесір және ақ баталы жесір деп екі түрге бөлінетіндігі белгіленген. Егер күйеуі қайтыс болған әйел басқа біреуге тисе, марқұм болған кісінің мал мүлкі бөлінеді, ба-

ла-шағасы өгей әкемен туыстарының қолына қарап олпрудың жаны ашымай, ата-анасынан баласын ажырату обал болса, жесір әйел өлген кісінің аға інісінің біріне, егер бірге туған аға-інісі болмаған жағыдайда немерелес немесе шөберелес туыстарына некеленуге тиісті деп белгіленген, мұндай марқұм болған адамның мал-мүлкі шашылмайды, қалған балада жетімдік көрмей өз туыстары арасында ержетеді, міне бұл түзім әменгерлік түзім деп аталған. Жесір ерінің асы берілгеннен кейін әменгерлік тұрмысқа шығады. «ерден кетседе елден кетбесін» деген мақал жесірлерге қаратылған. Егер жесір әйелінің туыстарына емес, алысырақ бірақ сол руға ерге шықса, онда оған бір атбен бір төсек орны ғана беріліп қайтарылады, бұл елден шығару деп аталады. Қалған мал мүлікбен бала-шағасы ерінің жақын туыстары ішіндегі балаға жетімдік көрсетпей, баланың өсіп жетілуіне қажетті шарыт-жағыдай әзірлеп бере алатын абзал адамның қарауына беріледі, мұндайда ауыл ақсақалдары ақылдасып баланы бағыға жауапты болған отбасындағы, отбасы тәрбиесінің негізі болып есептелетін әйел адам балаға өз баласындай мейірлі болып қарай алатын болуы шарыт етіледі. Ер бала 16 жаста, ал қыз бала 15 жаста кателетке толады, осы жастан кейін қарамағына алған адам жетімге тиісті мал-мүлкін өзіне беруі тиіс. Егер ер бала шешесі басқа руға тұрмысқа шыққанда шешесімен бірге басқа руға кетсе, балиғатқа толғаннан кейін, өз руының ақсақалдары бас болып қайтарып алып отырған. Өлген адамның мал-мүлкінің жартысы ұлына, төрттен бірі қызына, жетіден бірі әйеліне тиеселі болады, әменгерлік түзімнен бас тартқан әйелге малда, балада берілмей жеке басы қайтарылады. Әменгерлік естір құлаққа жағымсыз, күйеуінен айырылған жесір әйел жеке басының құқығынан айырылатындығында көрсетеді, бірақ әкесіне айырлған жетім бала жөнінен алғанда бұл түзім өте тиымды болған, егер жетім бала шешесіне еріп жат жұртқа кетсе жат болып кетеді, жәбір-жапа көруі тіпті ішер ас, киер киімге жарымай қайыр тілеп кетуіде мүмкін еді, ал әменгерлік түзім бойынша жалғасты өз руластары арасында тұрса «әкең өлсе өлсін әкенді көрген өлмесін» дегендейін, оның әкесімен дәмдес тұздас болған ауылдағы үлкен кіші түгелдей оған қормал бола алатын болған. Жесір аналар ұрпағының ақаусыз өсіп-желуі үшін өз бақытынан кешіп бұл түзімді қабылдап отырған.

«Есім ханның ескі жолы» бойынша қылмыскерге беілетін жаза үш түрлі болған:

Жан жазасы, яғни қылмыскерді өлім жазасына үкім ету.

Мал жазасы, яғни заңда белгіленген мөлшер бойынша құн төлеу, мұндайда қылмыскердің белгілеген құнды төлеуге шамаы келмесе бүкіл руластары оған көмектесіп төлейтін болған.

Ар жазасы яғни елден қуу немесе бетіне күйе жағып, немесе мойнына құрық іліп, қара сирға теріс мінгізіп ауылды айналдырып, масқаралау қатарлылар. Заң тармақтарынан бұл заңның феодаальдық сипатқа ие екендігін сонымен бірге ерді зор, әйелді қор снайтынын айқын көре аламыз. Мысалы: құн төлеу жағында ер толық құн ал әйел жарты құн белгіленсе, және ері әйелін өлтірсе құн береді, әйелі ерін өлтірсе құн алынбайды, әйелді өлтіру қажет немесе бетіне күйе жағып елден қуады деп белгіленген. Демек ер әйелді өлтірсе мал жазасы беріледі, ал әйелі ерін өлтірсе жан жазасы немесе ар жазасы берілетіндігі айқын айтылған. Бұдан әйелді өлтірген ердің мал төлеп қылмысынан құтыла алатынын, егер мал арқыл құн қайтаруға шамасы келмейтін ер адамның құн төлеуіне бүкіл адам көмектесіп қылмыскерді өлімнен алып қалатындығын, ал әйел адамға мұндай орай болмайтындығын күйеуін өлтірген қылмыскер әйелдің сөзсіз жанынан айрлатындығын, әрі мұндай жазаға ұшраған әйелді ешқандай рудың қабылдамайтындығын, әлсіз әйел заты жөнінен алғанда мұндай жазаға ұшыраудың жаннан айырлғаннан ешқандай парқы жоқ екендігін көре аламыз.

Десе де, заңда әйелдердің құқық мүддесін қорғайтын заң тармақтары да болға. Мысалы заң тармақтарында жүкті әйел өлім жазасына кесілмейді, әйелді ренжіткен адам кешірім сұрау керек, егер кешірім сұрамаса айып төлейді, кімде-кім ері бар әйелді зорласа, немесе озрлап алып кетсе өлім жазасына кесіледі, кімде-кім қызды зорласа өлім жазасына кесіледі, деп белгіленсе, заңның тағы бір тармағында, кімде-кім жүкті әйелдің баласының түсіп қалуына себепші болса айып салынады. Оған салынатын айып мынадай; бала әлі белгілі болмаса бір тоғыз, бес айлыққа дейін үш тоғыз, бес айдан дүниеге келгенше жарым құн, туылғанда толық құн. Егер жүкті әйелді өлтірсе балағада, өзінеде құн төлейді деп белгілеген. Міне бұл тармақтарда халқымызда жан иесін қастерлейтін асыл қасиет барлығын және отбасы, неке жөніндегі көзқарасының төтенше айқын екендігін әрі оны заң тармақтарына кіргізгендігін көре аламыз. Төріт ғасырдың алдында қазақ хандығының заңында; кімде-кім ері бар әйелді зорласа, немесе озрлап алып кетсе өлім жазасына кесіледі деп белгіленіп, отбасының бұзылуын заңды түрде тежеп, қоғамда өмір сүру мүмкіндігі бар індеттің алдын

алған болса, махаббат бостандығын, неке еркіндігін дәріптеп дәріптеп отырған бүгінгі таңда халқымыз өзімізде бар болған талай-талай асыл қасиеттерден айрылып отырмыз.

«Заңда және некесіз туған баласын ұяттан өлтірген әйел адам өлім жазасына кесіледі» деп белгіленген. Бұл тармақ бір жаңа туылған нәресте тірі жанның иесі, оның өмір сүру еркіндігі бар дегенді ұғындырып, балалардан құқық мүддесін қорғаса, енді бір жағынан әйелдердің теріс жолға түсіп кетуі, ардан аттуын тежеп, қазақ әйелдерінің ұлтының ар-намысына дақ салуының алдын алып отырған.

Заңда ері жезөкшілік жасаған әйелінің үстінен түссе, екеуінде өлтіре алады, қылмыс үстінде ері әйелінде, ойнасында өлтірсе жауап бермейді. Деген тармақтар бар. Міне, бұл заң тармақтарында өз отбасына, адал болмаған адамның тек ғана бір шығар жолы бар, ол болса өлім дегенді түсіндіреді.

Заңнан әкесі ұлын сүндетке отырғызуға, үйлендіруге, енші беруге міндетті, әексі ұлын өлтірсе жауап берілмейді, ұлы ата-анасына қол тигізсе қол аяғы байланып, шешесінің қолына жазалауға беріледі деген тармақтарды да байқаймыз. Мұнда отбасындағы әрбір адамның құқық борыштарын айқын бейнелеп, бала-шағаны, ата-ананы бағуға борышты екен, ата-анаға тіл тигізсе немесе қол тигізсе заңды жауапкершілікке тартылатындығын көре аламыз. Бүгінгі таңда ішімдіктің соңынан кеткен, әке-шешесін қан қақсатып отырған азаматтарымыз өзінде болуға тиісті міндеттерді заңды борыш деп түсінбеседе, біз сақтап қалуға және жалғастыруға тиісті асыл қазынамыз, ұлттық салыт-санамыздың бір бөлігі деп түсінген болса жарар еді.

Заңның туыстық байланысқа қатысты бір тармағында, жеті атаға дейін қыз алысуға тим салынады. Қандастар қанын араластыру өлім жазасына үкім етіледі, бірақ басқа адамдарды қатыстрмайды, егер ері мен әйелі ажырасса балалары еріне қалады деп белгіленген, қандастық қатынасы бар туыстардың некеленуі тулған ұрпақтың «кемістігі» бар болып қалу мүмкіндігі барлығын 15 ғасырда жасаған ғұлама ғалым бабамыз Өтейбойдақ медетциналық жақтан дәлелдеген, қазіргі заманғы медетцинада оны дәлелдеп отыр. Қазақ ұрпақтарының сау денелі болып ержетуін, батырлардың, балуандардың шығуын осындай заңдардың ұлтымызға силаған құнды байлығы деп білеміз.

Қазақ хандығының мынадай даудың шешімі өте қиын болған: ол ата-ананың рұхсатынсыз сондай-ақ, төрешінің шешімінсіз өз бетімен қо-

сылып кеткен жастар туралыдау, мұнда алып қашқан жігіттің онымен қашқан қыздыңда айптары өте ауыр қылмыс ретінде қаралады, оның жазасы – өлім. Алайда некелену түріне қарай әр түрлі болады: егер әйел некеленген біреудің қосағы болса, жігіткеде әйелгеде өлім жазасы бұйрылады. Егер қалың мал алып беріп отырған қыз болса жігіт қыздың төркініне екі қыздың қалыңын төлеумен бірге, қызға қалың мал төлеген жаққа айып төлейді. Ол біреуге құда түсбесе басы бос қыз болса, қалың малы және оның үстіне айып төлейді. Төленетін айыптың өлшемі болады, жауап беруге сол ру түгелдей қатысады. Қазақ заңдарындағы алып қашып алған қызға айып төлеудегі себеп, некеленген екі жақ ата-ананың разылығынсыз некеленіп алғандығы себепті айыпты болғандығы, ал біреудің ақ некелі жарын қашып кету, қазақ халқы ежелден қастерлеп келе жатқан отбасын ойрандағандық, ол үлкен қылмыс, сондықтан да оны тартуға тиісті бір ғана жаза өлім жазасы болған. Ал бүгінгі таңда отбасының тұтастығын қорғайтын осындай заңдар ұмыт болып бара жатқандықын, қазіргі жастар үшін алып айтқанда, отбасының ойрандалуы, баланың жетім қалуы, халықмыз ежелден бері ауыр көріп келген қыз қашу дегендердің барлығы қалыпты құбылыс сеіліп барады.

Жәңгір ханның ұлы Тәуке хан 1680-1718 жылдары қазақ хандығына хан болды. 17 ғасырдың соңында қазақ хандығының ішкі және сыртқы саяси жағдайы өте шиленісті болды. Халық басына қиын заман орнады. Сыртқы жау жиы шабулдай бастады, әл-қуатты сұлтандар өздерінің иелігіндерді ұлыстарды жеке дара билеп дербестенуге бой ұрды, осыған орай Тәуке хан елдің ауыз бірлігін нығайтатын шаралар қарастра бастады.

Осы дәуірде қабылданған реформалардың бірі тарихта «жеті жарғы» деп аталатын қазақ әдет-ғұрып заңдарынның жинағы болды. Тәуке хан сұлтандар үстемдігінің әлсірету үшін, билік жүргізгенде билермен батырларға сүйенді, әсіресе билердің ролын күшейтті, билер заң жасау немесе заң атқарудан тартып ру басыларына дейінгі, қажет болса елшілік қызыметте атқарды.

Жарғы деген сөз «өткір семсер» немесе «семсердей өткірлік» деген мағынаны береді. Қазақша әділдік, шешім деген ұғымды білдіреді, нәрсенің салмағын бір жағына қарай аудармай, дәл әрі әділ айырудан шыққан. Дауды әділ, тура шешкен билерді, халық «қара қылды хақ жарған» деп мадақтайды. «жеті жарғы» ның көптеген жобалары мен қағидалары 20 ғасырдың басына дейін ауыл ішіндегі қарым-қатынастарға қатысты болып келеді.

«Жеті жарғы» жеті тармақтан құралған «заң» деген мағынада болып бұл дәуірде жоңғар ақсүйектері қазақ сахарасына кең көлемде шапқыншылық жасағандықтан, жер заңы мүлік заңынан бөлініп шығып, жеке дара бір тармақ болды. Бұрынғы «Қасым ханның қасқа жолы» заңындағы бес тармақ заңға жер заңы және құн заңы қатарлы екі тармақ қосылып жеті тармақты қалыптастырды.

15 ғасырдан 18 ғасырға дейін ислам дінінің қазақ арасындағы ықбалы арта түсті, осының нәтижесінде «жеті жарғы» заңындағы «бір еркектің төріт әйел алуына болады», «екі әйелдің куәлігі бір еркекке тен», «еркек толық құн, әйел жарты құн» дейтіндер Тәуке хан тұсында ислам шәриғатынан қазақ заңына енген ережелер болатын. «жеті жарғы» да қысасбен әдейлеп кісі өлтірушілерге бұрынғыдай «қанға хан жанға жан алу» ережесі сақталды. алайда бұл көбінесе құн тарттрумен алмастырып отырды. Құнның мөлшері мынадай болды: еркекті өлтірген үшін толық құн – ердің құны 200 жылқы, немесе 100 түйе немесе 1000 қой болды, ал әйелді өлтіргені үшін жарты құн -100 жылқы немесе 50 түйе немесе 500 қой болды. Кісінің бір көзін шығарса жарты құн, екі көзін шығарса толық құн тартатын болды. Бір қолынан немесе бір аяғынан айырса жарты құн, екі қолынан немесе екі аяғынан бірдей айырса толық құн тартатын болды.

Мейлі кісі өлтірген қылмыскер немесе ұрлық істеген, басқаның әйелін алып қашып кеткен қылмыскер болсын құн төлеумен бірге айып салынатын болған, айып әдетте тоғыз арқылы өлшеніп отырған, салынатын айып қылмыскердің қылмысының ауыр жеңілдігіне қарай үш түрлі болып, ол үлкен тоғыз, орта тоғыз, кіші тоғыз, деп аталған.

Бас тоғыз –яғни түйе бастаған тоғыз; үш түйе, үш ат, үш сиыр, яғни тайлақбен ботасы бар інген, тай құлыны бар бие, тайыншамен бұзауы бар сиыр болуы керек.

Орта тоғыз яғни, ат бастаған тоғыз; үш ат, үш сиыр, үш қой, яғни тай құлыны бар бие, тайыншамен бұзауы бар сиыр, тоқты қозылы қой болуы керек.

Кіші тоғыз – негізінен тоғыз бас ұсақ малдан тұрады.

Тоғыз айып ретіндеде, силық ретіндеде болады, тоғызды айыпкердің өзі не руластары бірге төлейді деп белгіленген.

Қазақ хандығы сияқты көшпелі мал шаруашылығымен шұғылданған, ғылым –техниканың дамуы басқа ұлттармен салыстырғанда біршама баяу болған. Осы бір хандық адамзат мәдениетінің дамуына өзіндік тиеселі үлесін қосқан.

Бүгінгі таңда, әр елдің кемелді, демократиялық заң – түзімдері бар, сол заң түзімдерінің бәрінінде тарихи негіздері қазақ хандығының заңдары сияқты халықтық заң – түзімдерден туындаған әрі дамыған. Ұрпақтарымыз бүгінгі

кемелді заң – түзімдерді атқаруда оған босында адалдық, борыштылықтарын арттырумен бірге, бабаларымыз жасап атқарып кеткен, жоралғылардың рухани мәнін түсіндіулеріде кем болса болмайды.

Әдебиеттер

- 1 Қазақ хандығының заң жарғылары. 33-34, 38,47, 49, 68-69.
- 2 Қазақ хандығының қысқаша тарихы. 501-505, 516-518.
- 3 «Мұра» журналы, 2011. – №3 – 16-18.
- 4 «Заң» журналы, 2012. – №4.

References

- 1 Qazaq handi'di'fi'ni'ng zang jarf i'lari. 33-34, 38,47, 49, 68-69.
- 2 Qazaq handi'di'fi'ni'ng qi'sqasha tari''fi'.501-505, 516-518.
- 3 «Mura» jwrnali'. 2011. – №3 – 16-18.
- 4 «Zang» jwrnali', 2012. – №4.